
Editorial

Letos je to přesně dvacet let, co se na českém knižním trhu objevil titul *Česká společnost stárne* [Rabušic 1995] a symbolicky tak označil začátek éry pozvolného zvyšování zájmu o společenské změny, které na svých křídlech přinesla zrychlená druhá demografická tranzice. Změny ve fertilitním chování a prodlužování naděje na dožití jsou ale i po těch dvaceti letech hodnoceny značně ambivalentně a v závislosti na kontextu a přesvědčení hodnotitele jsou označovány jako největší výdobytek humanity na straně jedné a jako předzvěst jejího zániku na straně druhé.

Česká zkušenost se od té celoevropské liší v tom, že stárnutí populace zakoušíme později a skokově. Vrchol demografického stárí bychom měli podle prognóz zažít někdy kolem roku 2050, kdy se ve skupině, kterou jsme si zvykli označovat jako seniory, s velkou pravděpodobností setkají silné ročníky Husákových dětí se svými dlouhověkými rodiči. V tomto pohledu se proto úvahy v kategoriích „my“ a „oni“ zdají být zcela bezpředmětné. Početní analýza je ale pouze jednou stránkou věci, v řadě ohledů se jedná také o kvalitu: kvalitu života, dosaženou naději života ve zdraví a bez disability, kvalitu vztahů a životního prostředí, finanční zajištění atd. A jak nás upozorňují zahraniční longitudinální studie, o této kvalitě se v mnoha ohledech rozhoduje dnes. V tomto smyslu má z pohledu budoucnosti velký význam zabývat se současnými seniory a jejich zkušenostmi stárnutí, neboť oni vytváří vzory, které bude možné následovat, anebo se vůči nim vymezovat.

Populační stárnutí stojí na pilířích, které ovlivňují *de facto* všechny složky společnosti a dynamickým způsobem mění její základní instituce. Stárnoucí jedinci jsou tak ovlivňováni nejen alternující se biologickou podstatou svého těla a jsou na ně kladeny nároky na individuální „úspěšné a aktivní stárnutí“, ale poptává se i vypořádání s konsekvencemi stárnutí na agregované úrovni. Rostoucí počty a podíly jedinců se navíc budou muset s touto zkušeností vyrovnávat v kontextu rizikové společnosti a fragmentujících se sociálních sítí. V projektu tohoto monotematického čísla jsme se chtěli zaměřit především na nově se objevující tlaky na změnu a přizpůsobení obecně sociálních, ale i konkrétně genderových, rodinných, pracovních, pečovatelských a dalších rolí tomuto novému demografickému a sociálnímu řádu. A právě proto je toto číslo *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review* věnováno prarodičovství jako jedné z nejvýraznějších nových rolí (ve) stárí.

Klíčové postavení této role podtrhuje klasická, byť dnes už i kriticky hodnocená esej Havighursta [1954]. Ta uvádí prarodičovství dokonce jako jedinou novou, ve smyslu nově se objevující, roli pozdního věku, přičemž sám termín „pozdější věk“ je samozřejmě diskutabilní a odráží fluidnost této životní fáze, jejích hranic, vymezení a označování. Symbolicky, významově i vztahově, je role

prarodiče jakýmsi pivotem, na kterém se setkávají různé generace, různé výkony a obsahy rolí, různá normativní očekávání vztažená k rodině, věku, generační reprezentaci, zdraví, různé genderově, třídně, věkově i etnicky podmíněné zkušenosti atd. Tato mnohovrstevnatost se pak odráží i v tom, že formálně stojí téma prarodičovství na křižovatce sociální gerontologie, gerontosociologie, sociologie rodiny a mezigeneračních vztahů, sociologie genderu, zdraví, práce, volného času, sociologie dětí a mládeže a dotýká se, mimo jiného, i problematiky sociálních rolí, sociální stratifikace a tříd, tématu sociálních sítí, věkové a genderové diskriminace.

První text, který v tomto čísle čtenářům nabízíme, autorky Jaroslavy Hasmanové Marhánkové je úvodem do normativních očekávání spojených s výkonem prarodičovské role a poskytuje vhled do dynamiky této role v kontextu současných českých rodin. Autorka ve své studii identifikuje několik typů výkonu role „dobré babičky“, které definují očekávání jak ve vztahu k rodičům vnoučat, tak ve vztahu k vnoučatům samotným. Mimo jiné vystihuje tzv. normu aktivity, v rámci které by babičky neměly být jen poskytovatelkami péče, ale měly by přispívat i k osobnímu rozvoji, kultivaci nejmladších generací. Na to svojí analýzou navazují Lucie Vidovičová, Lucie Galčanová a Marcela Petrová Kafková s argumentem, že prarodičovská péče *per se* je příliš často přehlíženým a podceňovaným projevem aktivního stárnutí. Byť je v dominantních sociálněpolitických diskurzích aktivní stárnutí pojímáno především jako souhrn ekonomicky produktivních činností, re/produkce sociálního kapitálu skrze výkon prarodičovské role splňuje nároky těch nejběžněji citovaných definic tohoto fenoménu. Autorky druhé statě proto hovoří o prarodičovství v kontextu širokých rolových setů mladých českých seniorů a senierek a charakterizují prarodičovskou roli co do významu a výkonu skrze praktické činnosti a jejich intenzitu. Jako dva hlavní vysvětlující rámce přitom využívají gender a temporalitu, časovost výkonu role. Autorský tým Barbory Hubatkové, Martina Kreidla a Zuzany Žilinčkové pak argumentuje, že rozvod je jedním z významných předělů, které výkon prarodičovské role zásadně ovlivňují. Ve svém příspěvku se zaměřují především na muže – dědečky a konstatují, že rozvod lze v zásadě operacionalizovat jako ztrátu kontaktu a zvýšení prostorové vzdálenosti mezi rodinnými generacemi. Tyto dva aspekty totiž šanci na poskytnutí péče o vnoučata i její frekvenci zmenšují. Obloukem se tak vlastně vrací k prvnímu příspěvku, který ukazuje, že očekávaná prarodičovská péče je dostupná, blízká a relativně intenzivní. Ne všechny babičky a dědečkové jsou ale svým biologickým vnoučatům blízko, což je fenomén, který je s rostoucí globalizací a mobilitou všech generací stále rozšířenější. Poslední příspěvek Adély Souralové představuje jeden segment tohoto komplexního problému tematizací zkušeností starších českých žen poskytujících prarodičovskou péči dětem vietnamských rodičů a nahrazujících tak prostorově vzdálené prarodiče žijící ve Vietnamu. Tyto ženy vyplňují rolové prázdno (k tomu viz text Vidovičové, Galčanové a Petrové Kafkové), které zůstalo po jejich biologickém prarodičovství a/nebo odchodu do důchodu, prarodičovstvím nepříbuzenským. To je ale co do výko-

nu péče mnohdy intenzivnější a zároveň možná i náročnější na vyjednávání jak v samotné roli, tak vůči ostatním sociálním strukturám, okolí, vlastní rodině, čestství. Podtrhněme, že příspěvek Adély Souralové je zajímavý i pro obecnou diskusi o rolích v pozdějším věku, protože pro řadu jí dotazovaných žen byla péče o vietnamské děti zprvu „jen“ alternativou výdělečné činnosti, tedy kvintesence aktivního stárnutí, která se v roli prarodičovskou vyvinula teprve skrze „péči“. Děláním příbuzenství, jak o něm autorka mluví, dává zároveň prostor i pohledům generace vnoučat, která je v rámci studia prarodičovství zkoumána stále ještě poměrně okrajově.

Biggs a Lowenstein [2011] ve své publikaci věnované generační inteligenci předkládají argumenty takzvaného paradigmatu solidarity, stojícího na předpokladu, že mezigenerační vztahy realizované v rodině mohou mít zcela zásadní vliv na širší sociální postoje. Vychází z dlouhodobě pozorovaného, a v českém prostředí dobře empiricky popsáného fenoménu, že soudy o starších lidech mají tendenci být v privátní sféře pozitivnější než ve sféře veřejné. A charakterizují jej jako „efekt (vliv) babičky“ (pův. *grandmother effect* [ibid.: 53]): v zásadě totiž lidé bez ohledu na věk mají lepší mínění o „své babičce“ než o „starých lidech“ nebo „důchodcích“ obecně. Autoři jsou sice, a zřejmě právem, skeptičtí k tomu, jakou skutečnou moc mají postoje k babičkám v procesu zmírňování sociálních tenzí, vznikajících tváří v tvář změnám demografické rovnováhy, prarodičovství ale nepochybně má v tomto smyslu svůj formativní potenciál. Ať již tedy hovoříme o prarodičovství jako o roli, vztahu, instituci nebo fenoménu, snad budou zde soustředěné texty inspirací k dalším diskusím o babičkách a dědečcích v české společnosti.

Lucie Vidovičová

Literatura

- Biggs, S., A. Lowenstein. 2011. *Generational Intelligence. A Critical Approach to Age Relations*. London: Routledge.
- Havighurst, R. 1954. „Flexibility and the Social Roles of the Retired.“ *American Journal of Sociology* 59 (4): 309–311.
- Rabušic, L. 1995. *Česká společnost stárne*. Brno: Georgetown.